

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ҚОР НАРЫҒЫНЫҢ ДАМУЫ

РАЗВИТИЕ ФОНДОВОГО РЫНКА В РК

THE DEVELOPMENT OF FUND MARKET IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Б.М. МУРЗАБЕКОВА, С.Б. КУСАЙНОВА

B.M. MURZABEKOVA, S.B. KUSAINOVA

(Алматы технологиялық университеті)

(Алматинский технологический университет)

(Almaty Technological University)

E-mail: murzabekova1964@mail.ru, Kusainova.Saulie@mail.ru

Бұл мақаланың өзектілігі мұнда қаржылық қатынастардың өсу тенденциясы талданып Қазақстанның қор нарығының ағымдағы жай-күйі, акциялар нарығының дамымағандығы сөз етіледі. Орта мерзімді перспективада бағалы қағаздар нарығының негізгі мақсаттары мен міндеттері қарастырылады. Қаржы нарығы мен қаржы ұйымдарын реттеу және қадағалау мәселелері айтылады. Автор бұл мақалада бағалы қағаздар нарығын дамытумен, дамыған инфрақұрылымның болуы үлкен мәнге ие екендігін тілге тиек етеді. Осыған байланысты бағалы қағаздар нарығының инфрақұрылымын одан әрі дамыту жөніндегі жұмыстарды жүргізу қажеттілігін ұсынады.

Актуальность данной статьи заключается в анализе тенденции развития финансовых отношений, сегодняшнего состояния фондового рынка Казахстана. Отмечается неразвитость акционных рынков. Рассматриваются основные цели и обязательства рынка ценных бумаг в среднесрочной перспективе. Обсуждаются вопросы упорядочивания и контроля финансового рынка и финансовых организаций. В этой статье автор обращает внимание на важность развития рынка ценных бумаг, а также развития инфраструктуры. Учитывая изложенное, предлагается необходимость проведения дальнейших работ по развитию инфраструктуры рынка ценных бумаг.

Actuality of this article is an analyze development tendency of financial relations, current state of fund market of Kazakhstan and poor development of the share market. The main goals and liabilities of the security market in the medium term perspective are considered. Issues of regulation and control of the financial market and financial organizations are discussed. An author in this article focuses on the development of the security market and infrastructure. In this connection necessity of the further activities on the infrastructure development of the security market is proposed.

Негізгі сөздер: қаржылық қатынастар, өндірістік қатынастар, қаржы ресурстары, ақша қорлары қоғамдық өнім.

Ключевые слова: финансовые отношение, производственные отношение, финансовые ресурсы, денежные фонды, общественный продукт.

Key words: financial relations, business relations, financial resources, cash funds, the social products.

Kіріспе

Мемлекеттік бағалы қағаздар – ол үкіметтің қарыз міндеттемесі. Ол қарызды бағалы қағаз, оның эмитенті мемлекет. Өзінің экономикалық мәні жөнінен мемлекеттік бағалы қағаздардың барлығы қарызды бағалы қағаздар болғанымен іс-жүзінде оларды бір-бірінен ажырататын әрбіреуінің өз атауы болады. Әдетте, «облигация» деген терминнен басқа «қазынашылық вексель», «сертификат», «займ» және сол сияқты атаулар да қолданылады. Әрбір ел мемлекеттік бағалы қағаздар шығарғанда өзінің терминдерін пайдаланады.

Мемлекеттік бағалы қағаздар кез-келген мемлекеттің бағалы қағаздар нарығының маңызды құрамдас бөлігі болып есептеледі. Бағалы қағаздардың бұл түрі мемлекеттің экономикалық қызметінің дамуына байланысты пайда болады. Оны атқару үшін мемлекеттің қаржы жүйесі құралады. Қаржы жүйесі бірін-бірі толықтырып тұратын екі бөлімнен - бюджеттік және несиелік жүйелер-ден тұрады.

Қазіргі мемлекеттерге тапшылық бюджеті тән, яғни шығыны кірісінен артық. Мемлекеттік бюджеттің тапшылығын дәл осы тарихи кезеңде осы мемлекеттің даму ерекшеліктеріне байланысты қарастырған жөн. Егер бюджет тапшылығы соғыс, экономиканы милитаризациялау және т.б. келеңсіз жағдайлардың салдарынан, ұлттық өндіріс деңгейінің төмендеуінен туындаса, онда ол теріс тапшылық. Егер бюджет тапшылығы ел экономикасының өркендеуін көрсетсе, онда ол жағымды тапшылық. Мұндай тапшылықты аздаған қиындықтармен жоюға болады. Ал кірісі мен шығыны бойынша балансталған бюджет – ұлттық экономиканың пропорционалды тұрақты дамуының көрсеткіші. Мемлекеттік бюджеттің тапшылығын елдің орталық банкінен алған несиеленумен жоюға болады. Егер несие алу мүмкіндігі болмаса, я ол жетіспесе, онда ақша белгілерін эмиссиялауға болады (әрине ол қажетсіз, себебі ол инфляцияға соқтыратын жағдай) немесе мемлекеттік қарыз міндеттемесін шығаруға болады.

Мемлекеттік қарыз деген мемлекеттің өтелмеген займдары мен олар бойынша төленбеген проценттердің жалпы сомасы. Займдарды орналастыру аясын есептегенде мемлекеттік қарыз ішкі және сыртқы болып бөлінеді. Мемлекеттік қарыздың түрлері: а) үкімет алған несие; ә) мемлекеттік займдар, яғни үкімет атынан эмиссияланған бағалы қағаздар; б) үкімет кепілдік берген басқа қарыз міндеттемелері. Мемлекеттік қарызды үкімет басқарады және қарыз оның барлық активтерімен қамтамасыз етіледі. Мемлекеттік қарыз мемлекеттік бюджет есебінен өтіледі, яғни мемлекеттік қарыз міндеттемелерін өтеу мерзімі келгенде займдар жойлып, олар бойынша процент төленеді.

Зерттеу объектісі мен әдістері

Зерттеу әдістері болып Қазақстан Республикасының ішкі валюта нарығы Қазақстан қор биржасының (КҚБ) валюталық сегментімен, банк аралық валюта нарығымен және қолма-қол шетелдік валюта нарығымен (банктер мен заңды тұлғалардың айырбас пункттері желісі) алынған.

Нәтижелері мен оны сараптау

КҚБ-да және банкаралық валюта нарығында сауда-саттық АҚШ доллары, еуро және ресей рублі бойынша жүргізіледі. Валюта нарығындағы жағдай АҚШ долларына шаққан-да теңгенің нығаю үрдісімен сипатталды. Дүниежүзілік валюта нарықтарындағы ахуал-мен, экспорттық пайданың және банк сектор-ының сыртқы қарыз алуымен шартталған АҚШ долларына шаққанда теңгенің атаулы нығаю үрдісі байқалды. Теңге бағамының серпініндегі үрдістің ауысуы Ұлттық қордың қаражатын қалыптастыру және пайдалану тетігінің өзгеруіне, ең аз резервтік талаптар бойынша жаңа ережелерді енгізуге, ҚҚА-ның екінші деңгейдегі банктердің сыртқы қарыз алу деңгейін тартуына жекелеген шектеулер енгізуіне байланысты.

Қазақстанның қор нарығының ағымдағы жай-күйі акциялар нарығының дамымаған-дығымен сипатталады. Ресми

тізім акциялары атауларының шамамен үштен біріне нарықта қол жеткізу мүмкін емес. Олардың арасында қазақстандық экономикада жетекші болып табылатын аса ірі компаниялардың бағалы қағаздары бар. Бағалы қағаздар айналымның салалық құрылымы Қазақстандық қор биржа-сының (ҚҚБ) ресми тізімінің құрылымына жауап бермейді. Қор биржасының жалпы айналымындағы акциялардың қайталама нарығының үлесі мардымсыз әрі төмендеу үстінде. Шарттық мәмілелердің басым болуы басты мәселе болып табылады. Қаржы нарығы мен қаржы ұйымдарын реттеу және қадағалау агенттігі мен ҚҚБ тікелей мәмілелерге қарсы күрес жөнінде шаралар қабылдауда, алайда олардың көлемдік және сандық мәндегі үлесі жоғары болып қалуда.

Орта мерзімді перспективада бағалы қағаздар нарығының негізгі мақсаттары мен міндеттері:

- қор нарығы арқылы несие капиталына қатынауды кеңейту;

- бағалы қағаздар нарығында, оның ішінде халықтың есебінен инвесторлар тізбесін арттыру;

- бағалы қағаздар нарығында инвесторлардың құқықтарын, оның ішінде миноритарлық акционерлердің құқықтарын қорғау;

- бағалы қағаздар нарығында жаңа және өтімді қаржы құралдарын, оның ішінде бөлінген активтермен қамтамасыз етілген облигацияларды (секьюрителендіру тетіктері), өтімді бағалы қағаздарды, инфрақұрылымдық облигацияларды, мемлекеттік кепілдікпен қамтамасыз етілген борыштық бағалы қағаздарды енгізу.

Дүниежүзілік тәжірибе куәландырып отырғандай үлестік нарықты табысты дамыту үшін қажетті шарттар акционерлердің құқықтарын қорғаудың мүлтіксіз сақталуын қамтамасыз ету, қатаң есептілік стандарттарын сақтау, сыбайлас жемқорлықтың төменгі деңгейде болуы, акциялар нарығында жекелей инвесторлардың бұқаралығы болып табылады. Сондықтан акциялар нарығын дамыту мақсатында Қазақстан Республикасының кор-

поративтік заңнамасын жетілдіру Халықаралық қаржылық есептілік стандарттарын (ХҚЕС) енгізу жолымен толық шамада ақпаратты ашу режимін оңтайландыруға бағытталған іс-шаралар кешенін жүргізу; қолданыстағы корпоративтік заңнаманы құру, корпоративтік басқару саласында заңнаманың сақталуын бақылау жүйесін құру ұйғарылады.

Қазақстандық бағалы қағаздар нарығының негізгі міндеттерінің бірі инвестициялау үшін мүмкіндіктерді арттыру мақсатында ұсынылатын қаржы құралдарының спектрін кеңейту болып табылады. Осы мәселені шешу үшін мыналар басым бағыттар болады:

- бағалы қағаздар нарығын одан әрі дамыту, оның ішінде қор нарығында тиісті бағдарды белгілеу үшін тұрақты деңгейде үкіметтік қарыз алуды жүзеге асыру мүмкіндігін қарау, сондай-ақ республиканың ішкі нарығында қаржы құралдарының барлық спектрі бойынша нақты қисық кірістілікті құру;

- мемлекеттің кепілдігімен және мемлекеттің кепілгерлігімен бағалы қағаздарды шығару және оның айналымы туралы заңнаманы, көрсетілген кепілдемелер мен кепілдіктерді пайдалану тетіктерін іске асыру бөлігінде жетілдіру;

- секьюрителендіру тетіктерін іске қосу;

- мемлекеттің кепілдігі бар облигацияларды шығару жолымен мемлекеттік-жеке серіктестік тетіктерін дамыту;

- өтімді қаржы құралдар нарығын дамыту жөніндегі тиімді шараларды қабылдау, заңнаманы одан әрі жетілдіру және деривативалар нарығын дамытуға кедергі келтіретін заңнамалық нормаларды жою жоспарланады.

Деривативалардың белсенді нарығын құрудың маңызды буыны Қазақстанда ұзақ мерзімді және қысқа мерзімді мемлекеттік бағалы қағаздардың өтімді нарығын қалыптастыру болып табылады. Осыған байланысты Үкімет, Ұлттық Банк және Агенттік мемлекеттік бағалы қағаздар эмиссиясына және өтімді нарықты құруға көзқарастар әзірлейтін болады, ол нарық субъектілері үшін қисық кірістілік индикаторларын қалыптастыруға мүмкіндік береді. Шығарылымдар стратегиясы және Мемлекеттік бағалы қағаздар борышын басқару Ұлттық қордың қаражатын қалыптастыру және пайдаланудың орта мерзімді перспективаға арналған

тұжырымдамасына сәйкес үкіметтік қарыз алу саясаты кепілдік берілген борышты ескере отырып, Ұлттық қор активтерінің нарықтық құнына қатысты үкіметтік борыштың 50-70 пайыздық арақатынасына қол жеткізуге бағдарланатын болады. Бұл ретте, қаржы нарығын дамыту үшін бюджеттің қалыптасатын нақты атқарылуына қарамастан, Мемлекеттік бағалы қағаздарды бастапқыда жоспарланған көлем мен кесте бойынша тұрақты деңгейде шығару жүзеге асырылатын болады. Мемлекеттік бағалы қағаздар бойынша қисық кірістілікті құру жөнінде қойылған міндетті іске асыру мақсатында бағалы қағаздар нарығында Мемлекеттік бағалы қағаздар жасанды сұранысты азайту жөніндегі іс-шаралар көздеу ұйғарылады. Бұдан басқа, мемлекеттің қатысуы бар ұйымдардың да, жинақтаушы зейнетақы қорларын қоса алғанда өзге нарық қатысушыларының да Мемлекеттік бағалы қағаздар сатып алуы жөніндегі міндеттерді алып тастаған жөн. Бұл ретте көрсетілген талаптарды алып тастау нарықта баламалы қаржы құралдарының пайда болуына қарай кезең-кезеңмен жүзеге асырылуы тиіс. Мемлекеттік қаржыландыру стратегиясын анықтауға байланысты нарық отандық бағалы қағаздар нарығын дамытуды қолдау үшін елеулі тірек болып табылады. Мұндай стратегия жанарған нарық қағидаттарын қатаң сақтауды қамтиды, бұл қол жетімділік пен айқындылық қағидаттары, сондай-ақ бағалы қағаздар нарығы арқылы инвестициялық жобаларды қаржыландыру үшін міндеттемелерді тарту және қаржы нарығында қаражатты тарту жолымен басым инфрақұрылымдарды дамытуға белсенді инвестициялау.

Мемлекет қол жетімділік пен айқындылық қағидаттары шеңберінде борыштың құрылымы, инвестициялық жобаларға қажетті қаржыландыру және нарық қатысушылар мен тұтастай алғанда қоғам үшін борышты басқару стратегиялары туралы ақпараттың жоғары сапасын жетілдіретін және қамтамасыз ететін болады. Орта мерзімді кезеңде қаржы секторын дамыту мақсатында бағалы қағаздар нарығын дамытуға ықпал ететін төрт іргелі салаға ерекше көңіл бөлетін

болады, олар мыналар:

- 1) инфрақұрылымның ақпараттық айқындылығы;
- 2) қаржы ұйымдарының беріктігі мен сенімділігі;
- 3) зейнетақы қорларының инвестициялық портфелін әртараптандыру және пайыздық ставкаларды ырықтандыру;
- 4) заңнамалық базаны жетілдіру.

Бұдан басқа, айналыс мерзімі неғұрлым ұзақ Мемлекеттік бағалы қағаздарды кезең-кезеңімен енгізу жүзеге асырылатын болады; сондай-ақ зейнетақы қорлары мен қор нарығына басқа қатысушылардың қажеттіліктерін қамтамасыз ету үшін борыштық құралдар нарығында баламалы құралдарды, әсіресе, инфрақұрылымдық облигацияларды дамыту жөнінде шаралар қабылданады. Айналыс мерзімі неғұрлым ұзақ Мемлекеттік бағалы қағаздарды кезең-кезеңімен енгізуді жүзеге асыру ұйғарылады. Бұл ретте, қисық кірістілікті құру үшін айналыс мерзімі бар ай және одан асатын МБҚ шығаруды жүзеге асыру ұйғарылады.

Қорытынды мен тұжырымдар

Бағалы қағаздар нарығын дамытумен дамыған инфрақұрылымның болуы үлкен мәнге ие. Осыған байланысты бағалы қағаздар нарығының инфрақұрылымын одан әрі дамыту жөніндегі жұмыстарды жүргізу қажет. Техникалық инфрақұрылымды жетілдіруге ерекше көңіл бөлінуі тиіс, атап айтқанда Алматы қаласы Өңірлік қаржы орталығының жұмыс істеуіне байланысты Алматы қаласының аумағында жұмыс істейтін қор биржасының сауда алаңында қаржы орталығының арнайы сауда алаңын ұйымдастыру қажет. Бағалы қағаздардың әр түрлері бойынша қаржы құралдарының әділ (нарықтық) құнын анықтау әдісін іс жүзінде пайдалану және қолдануды жетілдіру. Бағалы қағаздар нарығында тәуекелдерді басқару мәселелерін жетілдіру мақсатында тәуекелді қадағалауға бағдарланған халықаралық пруденциалдық реттеу стандарттарына

сәйкес бағалы қағаздар нарығының кәсіби катысу-шыларының қызметін пруденциалдық реттеу-ді жетілдіру және оларда тәуекелдерді басқару жүйесін енгізу ұйғарылады. Тәуекел-дерді басқару жүйесінің негізгі мақсаты қандайда бір тәуекелдерді қабылдау мүмкін-дігін және оларды өлшеу мен басқару үшін көзқарастарды белгілеу болуға тиіс.

Ағымдағы сәтте қолданыстағы Қазақстан Республикасының қаржы секторын дамыту тұжырымдамасында қойылған өтімді қаржы құралдары ұғымын, олардың айналы-мы мен салық салу тәртібін анықтау жөнін-дегі мәселе шешілмегендігін атап өту қажет. Мүмкін осы факт, сондай-ақ мәмілелердің үлкен көлемін қолдауға дайын маркет-мейкерлердің болмауы көбіне өтімді қаржы құралдары нарығының дамымағандығын түсіндіреді.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Сборник нормативно-правовых актов по вопросам ценных бумаг в РК по состоянию на 25.04.04г. библиотека «Официальной газеты», №4, апрель, 2009г.

2. Закон «О банках и банковской деятельности в РК».

3. Медведков С.Ю. Лизинг в экономике США // США: политика, экономика, идеология, 2000. - № 5. - С. 101

4. Сейткасимов Г.С. Банковское дело. - Алматы: Қаржы-Қаражат, 2008. – 228 с.